

10. Хрущ П. Незнані оригінальні листи гетьмана Івана Мазепи до Адама Сенявського, воєводи белзького, з 1704–1708 рр. – Записки чину св. Василя Великого. – 1935. – Т. 6. – С. 219-223.
11. Андрусяк М. Мазепа і Правобережна Україна. – Львів, 1938.
12. *За:* Subtelny O. The letters of Ivan Mazepa. On the Eve of Poltava: The letters of Ivan Mazepa to Adam Sieniawski (1704-1708). – New York, 1975. – P. 34.
13. Powidaj L. Jan Mazepa. – Przegląd Polski. – 1867. – Т. X. – S. 100–287.
14. Gierowski J. W cieniu ligi północnej. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1971. – S. 47–48.
15. *За:* Subtelny O. The letters of Ivan Mazepa. On the Eve of Poltava: The letters of Ivan Mazepa to Adam Sieniawski (1704–1708). – New York, 1975. – P. 34.
16. Subtelny O. The letters of Ivan Mazepa. On the Eve of Poltava: The letters of Ivan Mazepa to Adam Sieniawski (1704–1708). – New York, 1975. – 159 p.
17. *Див.:* З епістолярної спадщини І. Мазепи / Упор. В. Станіславський. – К., 1996; Універсали Івана Мазепи. 1687–1709 / Упор. І. Бутич. — К., Львів, 2002; Листи Івана Мазепи. 1687–1691 / Упор. В. Станіславський. – Т. 1. – К., 2002; Мищик Ю. З документації гетьмана І. Мазепи // Сіверянський літопис. – 1998. – № 1. – С. 91–103.
18. Документи Богдана Хмельницького (1648-1657 рр.) ... – С. 16.
19. Федорук Я. *Зазнач. праця.* – С. 145.
20. Vorek P. *Зазнач. праця.* – S. 168.
21. Там само.
22. Vorek P. *Зазнач. праця.* – S. 163.
23. Федорук Я. *Зазнач. праця.* – С. 148. *Прим.:* [тут] при публікації текст передається без змін в орфографії, за винятком написання великих літер та розділових знаків.
24. Там само. – С. 149.
25. Документи Богдана Хмельницького (1648-1657 рр.) ... – С. 29. *Прим.:* [тут] «Тексти документів Хмельницького польською, латинською, угорською, італійською і німецькими мовами подані за новим правописом, відповідно до правил, які прийняті в цих країнах». – Документи Богдана Хмельницького (1648-1657 рр.) ... – С. 16.
26. Там само. – С. 41.
27. Sysyn F. *Зазнач. праця.* – P. 505.
28. Subtelny O. *Зазнач. праця.* – P. 36.
29. Миронюк О. Історія українського мовного етикету. Звертання. – К.: Логос, 2006. – С. 77.
30. *Див.:* Федорук Я. *Зазнач. праця.* – С. 150; Документи Богдана Хмельницького 1648-1657 рр. ... – С. 43, 82; Subtelny O. *Зазнач. праця.* – P. 45.
31. Документи Богдана Хмельницького 1648–1657 рр. ... – С. 16.
32. Vorek P. *Зазнач. праця.* – S. 206.
33. Там само. – С. 207.
34. Там само. – S. 186.

Вероніка Візнюк (Хмельницький), старший науковий співробітник Державного історико-культурного аповідника «Межибіж»

Козацькі літописи про Богдана Хмельницького

Богдан Хмельницький – визначний військовий і політичний діяч України, якому судилося відіграти важливу роль в українській та східноєвропейській історії. Здобувши підтримку запорожців, він став гетьманом, авторитет якого був беззаперечним. Канадський історик Орест Субтельний характеризує козацького ватажка

як людину лояльну до існуючої влади, що згодом перетворилася на бунтаря. Він описує Хмельницького: «...смаглявий і приземкуватий «Хмель», як його прозвали в народі, був звичайно стриманою, непретензійною, чемною, навіть трохи флегматичною людиною. Але він також міг несподівано вибухнути потоками пристрасті й енергії. В такі хвилини його слова заворожували, ідеї водночас захоплювали й наводили острах, а рішучість діяти здавалася непохитною» [8, 163].

Богдан навчався в Єзуїтській колегії у Львові, був добре обізнаний з історією, вільно володів латинською, польською, вивчив турецьку, татарську та французьку мови. На початку XVII ст. служив у Чигиринському полку, брав участь у військових походах козаків проти Москви, татар, поляків. У 1637 р. Хмельницький, як військовий писар, підписав капітуляцію під Боровицею після невдалого виступу козаків проти Польщі. В 1638 р. був членом козацького посольства до польського короля Владислава IV, коли був впевнений у можливості домовитися, але тоді була скасована автономія Війська Запорозького, а Б.Хмельницький втратив посаду військового писаря. У 1645 р. разом з двотисячним козацьким загоном був на службі у французького короля, брав участь в облозі міста-фортеці Дюнкерка. Владислав IV, готуючи війну з Туреччиною, звернувся до Хмельницького як до авторитетного ватажка козаків, щоб заручитися підтримкою Війська Запорозького. Саме його популярність та прихильність короля активізувала подальші дії політичних опонентів, що руками Д.Чаплинського позбавили Хмельницького маєтку в Суботіві. Після цих подій він змушений був поїхати на Запорозьку Січ, де готував військову базу для майбутнього виступу. Отримав зовнішню підтримку, заключивши союз з Кримським ханством. Богдан Хмельницький знав сильні сторони козацького війська. Козаки були неперевершеними в піших боях, а татарська кіннота була мобільною і дієздатною. Заручившись підтримкою татар, він отримав військо, що було одним з найкращих у Східній Європі.

Основну мету своєї діяльності вбачав у створенні українським народом власної держави в етнічних межах його проживання, незалежність від влади польського короля, проте реалізація цих планів була невігідна як полякам, так і татарам, що боялися зростання могутності козацької держави, тому Хмельницький діяв обережно і помірковано. Образ талановитого ватажка відтворено у козацьких літописах. Визвольна війна українського народу під проводом Б.Хмельницького проти шляхетської Польщі є центральною темою всіх українських літописів другої половини XVII–XVIII ст.

Літопис Грабянки містить розповідь про козацькі походи та битви, характеризує Хмельницького: «був людиною хитрою у військовій справі і дуже розумною, знав задуми ляхів щодо козаків, знав суєтність їхніх клятв і розумів їхні військові задуми та все це глибоко в серці тримав, зовні привітністю прикривав, вів себе так, ніби ніякого зла на ляхів не тримає; тільки його серце зло своїм порадником має» [5, 887]. В літописі дається висока оцінка Хмельницького як витривалого, мужнього воїна: «Це була людина воістину варту звання гетьмана. Він не боявся біди, у найтяжчому становищі не втрачав голови, не боявся найтяжчої роботи, був міцним духом; з однаковою мужністю зносив мороз і спеку, їв і пив не скільки хотів, а скільки можна було, ні вдень ні вночі не знемагав від безсоння, а коли справи і труд воїна зморювали його, то він спав невеличку крихту часу і спав не на коштовних ліжках, а в постелі, що

до лица воїну. Лягаючи спати, не думав, як би знайти тихий куточок, а вкладався серед військового гамору; одягався він так, як і всі інші, мав коней та зброю не набагато кращу, ніж в інших. Не раз його бачили, як, укритись військовим плащем, знеможений він спав серед сторожі. Він завжди першим кидався в бій і останнім повертався з битви. Маючи ці та до цих подібні достоїнства, зовсім не дивно, що він став переможцем та пострахом для ляхів, а мирянам припав до душі» [5, 921].

З опису подій Визвольної війни під проводом Б.Хмельницького починається також літопис С.Величка – пристрасного прихильника козацтва. Він з любов'ю описує козацьке військо, визвольну війну називає справедливою і святою. В розділі І С.Величко подає інформацію про Хмельницького, що «був від природи старатливий, моторний і вчений» [5, 216]. Величко вважав, що саме завдяки непересічній особистості Хмельницького в українського народу з'явилася можливість відвоювати омріяну волю. «Він був освічений і серед реєстрових козаків знаменитий, а в боях проти бусурманів особливо відзначився» [5, 217]. В літописі вказано, що Б.Хмельницький бачив як польські пани пригноблювали та озлоблювали український люд і вболівав за них. Гетьмана порівнював з Мойсеєм, якому Бог дав місію визволити від тяжкого гніту лядського вільний малоросійський народ і віднайти йому сподівану свободу.

Хмельницький писав із Запорозької Січі до коронного гетьмана Потоцького та інших свої листи, в яких викладав власні біди й своє безчестя, що зазнав його від Чаплинського, намагаючись відволікти поляків від військових приготувань до відсічі можливим виступам козаків, в серцях яких палав вогонь ненависті до польських панів.

Щодо смерті Б.Хмельницького, С.Величко вважав, що це була велика втрата для всієї України: «протягши іще невеликий час у хворобі, докінчив у Чигирині, так і не докрутивши військової махину війни з поляками, своє великотрудне й великопечальне життя, лишивши махину війни своїм спадкоємцям, козацьким гетьманам, а всій осиротілій по собі Україні немалий жаль» [5, 320].

Видатною історіографічною пам'яткою, яку вважають одним з най достовірніших історичних джерел, є літопис Самовидця. Високу оцінку праці дали відомі українські історики, філологи, письменники: Т.Шевченко, О.Бодянский, М.Максимович, М.Костомаров, О.Левицький, І.Франко, Д.Яворницький. Визвольна війна з самого початку була боротьбою широких селянських і козацьких мас проти польсько-шляхетського гноблення на Україні. На думку автора літопису, причиною цих подій, перш за все, була: «Початок и причина войны Хмельницкого ест едино от ляхов на православне гонение и козаком отягощение» [6, 45]. Також наведені соціальні причини, внаслідок яких усі верстви українського народу потрапляли в повну залежність від польської шляхти. Про самого Хмельницького в літописі сказано, що «в Чигирині місті мешкал сотник Богдан Хмельницкий, козак расторопний в ділах козацьких военных, и у писмі біглий. . .» [6, 47].

Самовидець дає опис основних битв, які відбувалися під час війни: під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями, Збаражем. Зображає гетьмана відданим польському королю, бо він не допустив «жеби міл ся достати монарха христіанській в руки и в неволю бісурманскую» під Зборовом. Негативне ставлення Самовидця до союзу Б.Хмельницького з кримським ханом: «адже нестатечная приязнь вовку з

бараном» [6, 60]. Дослідники літопису вважають, що смерть Хмельницького не справила на літописця великого враження. Він просто без співчуття і звеличення пише, що гетьман хворів та помер в Чигирині, хоча на похоронах «множество народа, а наиболее людей войскових было» [6, 75].

Богдану Хмельницькому вдалося стати найвідомішим українцем у Європі XVI-ст. Він пробудив до повнокровного політичного життя, підвів з колін уярмлену, але не скорену Україну. За Хмельницького Українська держава зберігала свою незалежність. Керована ним Запорозька Січ під час Національно-визвольної війни зробила можливим становлення Гетьманщини, держави з своєю територією, владою, власною армією, що мала дипломатичне визнання. Оцінка постаті Богдана Хмельницького завжди була неоднозначною. Його критикували за невдачі, помилки та прорахунки, хоча український народ з любов'ю називав його «батьком», в людській пам'яті він залишається визволителем, героїчною постаттю, що вказала людям шлях до національного та соціально-економічного звільнення.

Список літератури

1. Апанович О. Козацтво – збройні сили України. Історичний нарис / Передм. А.М.Трембіцький, упоряди. А.А.Трембіцький, А.М.Трембіцький. – Хмельницький, ПП Мельник А.А., 2010.
2. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. – К.: Дніпро, 1991.
3. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Донецьк, 2008.
4. Замлинський В. Гетьмани у боротьбі за суверенітет і державність України. Київська старовина, №4, 1992.
5. Збірник козацьких літописів Густинський, Самійла Величка, Грабянки. – Київ, 2006.
6. Літопис Самовидця. Вид.: Наукова думка. – К., 1971.
7. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. – К., 2003.
8. Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю.І.Шевчука; Вст.ст. С.В.Кульчицького. – Київ: Либідь, 1993.

Сніжана Корінець (Кам'янець-Подільський), студентка 3 курсу історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Щоденник Пилипа Орлика як історичне джерело середини XVIII ст.

Орлик був людиною висококультурною,
європейцем в повнім розумінні цього слова...
Він належав до людей барокової доби,
просякнених високою релігійністю...
Життя примушувало його до компромісів,
але душа залишилася чесною і щирою,
здатною до найбільших обмежень і самоповаги.

Борис Крупицький, 1938 р.

Високоосвічений, з тонким національно-політичним розумом і щирим серцем, патріот-борець за незалежність України – він різко виділявся навіть серед тодішнього, сучасного йому, культурного українського громадянства. Альфред Єнсен гово-